

ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК [373.5.017.4:159.923]:321.1

Руслана СОЙЧУК,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті актуалізовано проблему виховання національного самоствердження в учнівській молоді в сучасних умовах становлення української нації. Здійснено переосмислення сутності «національного», зокрема схарактеризовано особливості національних почуттів. Розглянуто перспективу виховання національного самоствердження учнівської молоді, зорієнтовану на процес формування громадянської нації.

Ключові слова: національне самоствердження, національні почуття, нація, національна гідність, національна гордість, національна честь, національна самоповага, меншовартість, особистість, учнівська молодь.

В статті актуалізована проблема виховання національного самоствердження в учнівській молоді в сучасних умовах становлення української нації. Здійснено переосмислення сутності «національного», в частині охарактеризовано особливості національних почуттів. Розглянуто перспективу виховання національного самоствердження в учнівській молоді, зорієнтовану на процес формування громадянської нації.

Ключевые слова: национальное самоутверждение, национальные чувства, нация, национальное достоинство, национальная гордость, национальная честь, национальное самоуважение, ущербность, личность, ученическая молодежь.

In the article the problem of national self-affirmation education of school youth in modern conditions of Ukrainian nation is actualized. The rethinking of the essence of national is made and particular the features of national feelings are characterized. The prospect of national self-affirmation education of school youth which

is oriented on the process of civic nation formation is considered.

Key words: national self-affirmation, national feelings, nation, national dignity and pride, national honor, national self-esteem, inferiority, personality, school youth

Постановка проблеми. Сьогодні, у час відстоювання незалежності та права на національне самовизначення українського народу, відбувається його ствердження як нації. Сучасні реалії актуалізують проблему національного самоствердження особистості як запоруку подальшого розвитку демократичної правової соціальної держави. Адже динаміка зрушень соціального, економічного, політичного та культурного буття відбуватиметься лише за умови, якщо кожен громадянин України не буде обмежуватися власними інтересами, а займе активну позицію щодо національного самоствердження та обстоювання визначальних на сьогодні прав та інтересів єдиної української нації.

Оскільки феномен національного самоствердження особистості є інтегративною суспільно-моральною цінністю, яка проявляється в усвідомленні себе членом нації, характеризується прагненням до морального самовдосконалення й відданістю Українській державі, народу та шанобливим ставленням до всіх етносів, які становлять українську націю, готовністю солідарно відстоювати незалежність та цілісність держави, що визначається вмінням компетентно сприяти розбудові України як держави, то важливо з'ясувати сутність національного, власне домінуючих національних почуттів у контексті окресленої проблеми. Таким чином, посилена увага до проведення такого аналізу зумовлена тим, що існує неоднозначність розуміння ключових понять.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У наукових доробках учених представлено дослідження окремих аспектів означеної проблеми, зокрема: теоретичні засади основ національно-патріотичного та громадянського виховання учнівської молоді обґрунтовано у працях І. Беха, І. Мартинюка, Г. Пустовіта, Ю. Руденка та ін.; психологічні аспекти феномена національного самоствердження особистості схарактеризовано І. Бехом, В. Крисько, Ю. Платоновим та ін.; концептуальні засади становлення національної ідеї, нації презентовано М. Бердяєвим, Г. Ващенко, О. Погорілим, Ю. Римаренком, Е. Смітом та ін.

Мета статті полягає у переосмисленні сутності «національного», зокрема таких почуттів, як національна гідність і національна гордість, національні честь і самоповага в контексті проблеми виховання національного самоствердження в учнівської молоді в сучасних умовах становлення української нації.

Виклад основного матеріалу. На засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць учених різних галузей знань визначено, що в структурі означеного феномена є емоційно-ціннісні складові: почуття належності до національної спільноти, що інтегрує в собі широкий спектр почуттів та емоцій, які встановлюють близькість і єдність між членами спільноти, національну солідарність; емоційно-ціннісне ставлення до ознак нації, а саме її мови, культури, історії, традицій, звичаїв, національної території тощо; національні почуття: позитивні й негативні за змістом (почуття національної гордості, гідності й толерантності; сорому, провини, меншовартості та ін.), причини їх виникнення та впливу як провідного мотиваційного чинника у формуванні національної самоповаги [7; 12; 17; 22].

У контексті вивчення теоретичних засад проблеми досліджено, що зі становленням самої нації відбувається формування системи національних цінностей як складного утворення, яке виявляється у сфері суб'єктно-об'єктних відносин, що відображають позитивну значущість символів, знаків, явищ, міфів та є визнаними певною національною спільнотою. Таким чином, вони несуть у собі духовно-енергетичний заряд, присутній у психічному світі самих культурноносців, який, завдяки емоційному насиченню, сприймається ними як їх власна духовна інтенція [10].

Усвідомлення національних цінностей сприяє формуванню національних особливостей, що в майбутньому переростає в національну самовизначеність, національну належність учнівської молоді до певного національного середовища, де наявна система національних традицій, звичаїв, норм та оцінок виступає провідним елементом мотивації її поведінки, впливає на міжособистісні відносини, вподобання, погляди на життєвий устрій.

Національна належність – це сполучення об'єктивно-соціальної залежності особистості від спільноти й суб'єктивного ставлення до неї, що становить соціально-психологічну сполучну ланку для індивіда до умов національного способу життя, культури, традицій, що відображається у внутрішньо-особистісній структурі національних зв'язків, які виражаються не лише в національній визначеності, а й у національній самосвідомості [10, с. 63-85]. Належність особистості учня до народу визначається усвідомленням і прийняттям культурних цінностей та святинь, які утворюють зміст історії народу, нації. Так, М. Бердяєв наголошує на динамічній складовій проблеми національної на-

лежності, оскільки людина органічно, кровно належить до своєї раси, своєї національності, своєї родини: «І в неповторній, лише їй одній належній індивідуальності своєрідно переломлюються всі расові, національні, станові, сімейні спадки, перекази, традиції, навички. Особистість людська кристалізується на тому чи іншому органічному ґрунті, вона повинна мати надособистісне компактне середовище, де відбувається якісний відбір. Одна з найбільших хиб будь-якої абстрактної соціології й абстрактної етики – це невизнання значення расового підбору, що утворює породу, виробляє душевний, як і фізичний, тип» [2, с. 154].

Вважаємо суттєвими погляди академіка І. Беха про те, що в основу національного покладено «особливий духовний шлях», коли «... потрібно зливатися з Батьківщиною почуттями, волею та життям, відчувати духовне життя народу і творчо зміцнювати себе як його частинку, тобто прийняти українську мову, українську історію, Українську державу, українську пісню, українське історичне світосприйняття як власні» [3, с. 218].

Важливо наголосити, що нині відбуваються зміни поглядів людства на означену проблему відповідно до змін самих умов життя: «Новий світ, в якому націоналізм, тобто об'єднання держави з національною культурою, став загальноприйнятою нормою, докорінно відрізняється від старого, де це явище було рідкісним і нетиповим» [6, с. 9]. Наразі в націоналізм вкладається інший зміст, котрий пов'язується з патріотизмом, приналежністю національних спільнот до держави, нації [11, с. 748]. У такому контексті нація виступає як уся сукупність населення різної етнічної належності, що ідентифікується з поняттям громадянства певної країни та має власну державу чи прагне реалізувати своє право на самовизначення та національне самоствердження, адже «кожна нація є держава» [7, с. 83]. Таким чином, коли народ піднімається до рівня нації, то теоретично об'єднує в суверенну націю всі верстви населення, де кожен індивідум є громадянином, а також існує теоретична рівність громадян у спільноті. Всі громадяни рівні перед законами, тобто між громадянином і національною державою немає проміжних утворень [19, с. 20, 81].

Отже, зважаючи на вищезазначене, ми прийшли до переконання, що всі громадяни, незалежно від їх етнічного походження, релігійного та соціального статусу тощо, становлять українську націю як поліетнічну спільноту, що складається із представників титульного українського етносу та всіх етнічних спільнот, які проживають в Україні та вважають її своєю Батьківщиною, ідентифікують себе як громадяни Української держави і в яких утвердилося українське світвідчуття, світосприймання та світорозуміння [20]. Водночас усвідомленість особистістю своєї приналежності до нації постає як глибоке почуття, що інтегрує в собі і гордість за свій народ, і його внесок у суспільний розвиток, світову культуру та одночасне переживання болю за його трагічне минуле й теперішнє, а також бачення майбутнього у процвітанні [11, с. 120].

Особливу увагу викликає думка про народи: «... лише ті заслуговують на повагу, які під впливом небезпеки зробили все необхідне, навчаючи нас нашими силами, добрими діями, силою нашого розуму – що змушує нас бути сильними...» [14, с. 103]. Для цього необхідна воля, воля до традицій, до відповідальності за ціле століття, до зв'язку минулих та майбутніх поколінь, із роду в рід, до нескінченності.

Актуалізація проблеми знайшла своє відображення у Концепції національного виховання, де зазначено, що дієвим засобом відродження нації є формування в особистості почуття національної гідності й гордості за свою Батьківщину, відмова від почуття національної меншовартості, що втілюється в понятті поваги до «старшого брата», нав'язуванні думки про перевагу його культури над нашою [8, с. 5].

У цьому контексті найбільший інтерес викликають наукові праці І. Мартинюка, Ю. Руденка та ін., де, зокрема, йдеться про неповагу до національних цінностей українського народу, що поширює деморалізацію та бездуховність молоді: «Учні, в яких із раннього віку не виховали почуття любові до рідного краю, до природи, шани до історичного минулого, захоплення героїчними вчинками минулих поколінь, як правило, не дорожать рідною мовою, культурою, не відчують духовного зв'язку зі своїм народом. Їх свідомість вражає відчуття національної меншовартості, неповноцінності. Не замислюючись над своїми діями і вчинками, вони з меркантильних, вузько прагматичних причин забувають рідну мову, культуру, стають відступниками рідного народу, зраджують Батьківщину» [12; 18, с. 322]. Такий комплекс національної меншовартості виливається у забутті національної ідентичності, втраті гордості за свою націю, індиферентному ставленні до національних надбань, що породжує глибоку зневіру до держави, влади, нації [11, с. 763].

Варто підкреслити, що меншовартість, «малоросійськість», які насаджувалися українському народові впродовж трьох століть через жахи голодоморів і терору, на превеликий жаль, не лише в'їлися у свідомість українця, а й досі чинять негативний вплив на виховання учнівської молоді. Це негативне почуття формується внаслідок національного нігілізму особистості, тобто неприйняття, байдужості або відштовхування від національних цінностей, ідей, ідеалів, моральних норм, української культури, духовного коду нації – рідної мови. Під його впливом вражається, принижується національна та особистісна гідність, що відображається в негативному ставленні особистості до себе, свого народу, своєї нації [20; 21].

Зважаючи на це та базуючись на поглядах учених про національне, націю, національне самоствердження, цілком слушним, на нашу думку, є твердження, що національні почуття становлять цілісну систему емоційних переживань. Зокрема, почуття вищого рівня переживаються тоді, коли особистість здатна розуміти загальноприйняті соціальні норми, які відповідно викликають певні емоційні реакції із постійним їх збагаченням. Власне, лише та ідея є дієвою, яка емоційно пережита, пробуджує прагнення, тобто дійовий компонент [3, с. 665]. Таким чином, цілком логічним є те, що саме в національних почуттях відображається стійке ставлення учнівської молоді до себе, до інших, до суспільних процесів, до громади, до держави й нації.

Із упевненістю можна стверджувати, що національна гідність особистості учня регулює дії та вчинки, котрі здійснюються на користь свого народу, при усвідомленні свого етнопоходження та значущості й корисності суспільної діяльності [15, с. 10]. Таке почуття є невіддільним атрибутом національного життя й найхарактернішою ознакою національної належності особистості до певної національної спільноти, що ґрунтується на розумінні значущості всього пози-

тивного в національному житті народу, а в цьому позитивному – того, що створюється нацією і що вона одержує в процесі міжнаціонального спілкування [11, с. 97].

Крім того, варто зауважити, що національна гідність особистості перебуває в тісному взаємозв'язку з національною гордістю, котра виражає патріотичне почуття відданості, любові й поваги до власної держави і нації на основі врахування їх реального внеску у світову культуру та цивілізацію. Доцільно звернути увагу, що національна гордість є складовою патріотизму та жодним чином не сумісна із почуттями зневаги й ворожості до інших національних спільнот [11, с. 98]. В етнопсихологічному словнику термін «національна гордість» тлумачиться як патріотичне почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення своєї належності до певної нації, що проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі, мові й релігії [9, с. 166].

Водночас особливу зацікавленість, безсумнівно, викликають погляди І. Беґа на сутність гордості за свою Батьківщину як складову компоненту патріотизму, що спрямована на згуртування народу, нації, суспільства [4, с. 9-10]. Зрештою, багатьма вченими було підтверджено, що «наявність сформованого почуття належності до певної спільноти» та рівень сформованості почуття національної гордості, довіри до держави й армії, готовність захищати свою країну на випадок війни є визначальними характеристиками патріотизму як надцінності особистості [4; 12; 17; 18]. На додаток до висловленого можна навести твердження видатного педагога Г. Ващенка щодо необхідності виховувати в молоді патріотизм, здорову національну гордість, свідому національну гідність «без національної пихи й презирства до інших народів» [5]. Таким чином, національна гордість у більшості сучасних досліджень виступає як достатній рівень самоповаги, усвідомлення власної цінності та цінності своєї нації, що базується на адекватній національній самооцінці суб'єкта певної національної спільноти [21].

На підставі цього також узято до уваги, що сформована моральна оцінка гідності нації, як нею самою, так і представниками інших національних спільнот, знаходить своє віддзеркалення в національній честі як визнання зусиль нації, її заслуг на основі виконання обов'язку перед собою та іншими національними спільнотами. Національна честь виступає сильним мотивом до подальшого самоствердження нації, нарощування її потенціалу [11, с. 106]. Водночас морально-етична оцінка нацією власних вчинків, моральних якостей, мотивів та вияв національної самосвідомості й совісті нації проявляються у національній самоповазі. У такому випадку національна самоповага особистості виступає на рівні ставлення до самоцінності власної нації, що виявляється через національну гордість і честь та є формою вияву права на національне самовизначення [11, с. 103].

Для повнішого розуміння проблеми варто зауважити, що формування націй, зокрема постання національних держав і боротьба за національне самовизначення, є такими ж глибинними та універсальними тенденціями новоєвропейської історії, як і формування індустріального суспільства, урбанізація й науково-технічний прогрес [16; 21]. Зважаючи на це, національне самовизначення є вільним виявом волі народу щодо власного національного та державного устрою, розвитку як культурної, так і соціальної, еко-

номічної та політичної сфер українського суспільства, а також раціонального розпорядження національними природними багатствами. Саме національне самовизначення є необхідною пріоритетною умовою життєствердження нації, воно безпосередньо пов'язане з національно-державним устроєм, правами людини та народу. Провідними принципами національного самовизначення є національна свобода, незалежність, соборність самостійної Української держави [1, с. 108]. Відповідно до принципу національного самовизначення відбувається здобуття нацією державності та злиття народно-національної ідентичності з ідентичністю територіально-політичною [19, с. 157]. Отже, цілком логічним є те, що національне виступає як державно-політичне й соціально-економічне, а етнічне – як духовно-культурне. Спостерігається своєрідна діалектика форми та змісту, зовнішнього і внутрішнього [13].

Таким чином, виходячи із розуміння сутності «національного», ми прийшли до переконання, що виховання національного самоствердження в учнівській молоді – це педагогічний процес духовного розвитку, національної рефлексії та ідентифікації, що спрямований на становлення самодостатніх громадян Української національної держави. Такий педагогічний процес передбачає формування компетентностей національного самоствердження в учнівській молоді, що забезпечує її потребу активно діяти для влаштування власного життя та розбудови держави, здатність самостверджуватися задля досягнення успіху в інтересах української нації, а також проявляти позитивні національні почуття під час оцінювання й аналізу власних і людських вчинків, якостей та суспільно-політичних явищ. Ураховуючи суспільні запити сьогодення та окреслюючи перспективи виховання національного самоствердження в учнівській молоді в Україні, доцільно спрямовувати означений процес на розбудову громадянської нації, де кожен член спільноти, у свою чергу, повинен усвідомлювати власну причетність до утвердження української нації та громадянського суспільства, виявляти почуття національної гідності й гордості, національної честі та самоповаги, відповідати перед своєю національною державою й солідарно співпрацювати з іншими громадянами на користь громади, держави, нації [20].

Висновки. Таким чином, у національному самоствердженні учнівської молоді вбачається можливість відчуття себе «творцем нової дійсності», сповнюючись незламним духом української нації та позитивними національними почуттями – національної гідності та гордості, національної честі та самоповаги, сприяти подальшому ствердженню Української держави.

Матеріал статті не вичерпує усієї проблеми, надалі потребує подальшого дослідження, зокрема можлива розробка технології виховання національного самоствердження в учнівській молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В. Андрущенко. – К., 2006. – 505 с.
2. Бердяев М. Національність і людство / М. Бердяев // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.
4. Бех І. Д. Патріотичне виховання і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування / І. Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – Вип. 20. – Кн. 1. – С. 6–11.
5. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підручн. для педагогів, виховників, молоді та батьків / Г. Г. Ващенко. – Вид. 3-тє. – Полтава, 1994. – Т. 1. – 190 с.
6. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса / Э. Геллнер // Путь : междунар. филос. журн. – 1992. – № 1. – С. 9.
7. Картунов О. Західні теорії нації. Пліуралізм думок, дефіцит понять / О. Картунов // Віче. – 1995. – № 8. – С. 80–93.
8. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – С. 5–12.
9. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько. – М. : МПСИ, 1999. – 343 с.
10. Лебідь І. В. Національні цінності у виховно-методологічній загалноосвітній школі (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. В. Лебідь. – Умань, 2002. – 222 с.
11. Мала енциклопедія етнодержавства / Ю. І. Римаренко та ін.; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Генеза, 1996. – 942 с.
12. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія : метод. посіб. / І. В. Мартинюк. – Київ : ІСДО, 1995. – 160 с.
13. Нельга О. В. Теорія етносу : курс лекцій : навч. посібник / О. В. Нельга. – Київ : Тандем, 1997. – 366 с.
14. Ницше Ф. Падение кумиров : сборник / Ф. Ницше ; пер. с нем. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 224 с.
15. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии / Ю. П. Платонов. – СПб. : Речь, 2003. – 452 с.
16. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття : навч. посібник / О. І. Погорілий. – К., 1996. – 208 с.
17. Пустовіт Г. П. Патріотичне виховання дітей і молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструкти / Г. П. Пустовіт // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 3. – С. 16–21.
18. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 328 с.
19. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Д. Сміт ; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбала. – Київ : Ніка-Центр, 2013. – 278 с.
20. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді: теорія і методика : монографія / Р. Л. Сойчук. – Рівне : видавець Зень О., 2016. – 416 с.
21. Сойчук Р. Л. Теоретичні аспекти феномену «національна гордість» / Р. Л. Сойчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2013. – Вип. 17. – Кн. 2. – С. 282–293.
22. Barret M. English children's acquisition of European identity / M. Barret // Breakwell G., Lyons E. (Eds.) Changing European Identities: Social-Psychological Analyses of Social Change. – Oxford Pergamon Press, 1996. – 454 p.

Дата надходження до редакції: 27.02.2017 р.